

ДИСКУСИЈА

ПРОБЛЕМИ ЕТНИЧКОГ РАЗВИТКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У Академији наука и умјетности Босне и Херцеговине одржани су 19. XI и 8. XII 1975. састанци историчара који раде на Историји народа Босне и Херцеговине. Састанци су били посвећени разматрању проблема етничког развитка у Босни и Херцеговини. С обзиром на значај ове тематике, Редакција »Прилога« је одлучила да публикује поднесене реферате и дискусију.

УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ

Др Бранислав Ђурђевић

НЕКЕ ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПРОБЛЕМУ ЕТНИЧКОГ РАЗВИТКА У ИСТОРИЈИ НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Историјска наука мора прићи прошлости објективно научно. Она не може тенденције развитка у садашњој епохи приписивати прошлим епохама које нису имале те тенденције. Кад је ријеч о југословенским народима, стоји против једностраног и поједностављеног социолошког прилаза као глогов колац чињеница да се старија историја свих југословенских народа одиграла под јаким страним утицајима, па чак дуго под туђинском влашћу неколико империја које су испољавале различите историјске тенденције. Развитак југословенских народа био је изложен таквим несагласностима, да није могуће ни у глави, а немоли у стварности, једном неисторијском, једностраном теоријом, каква је апсолутно-социолошка, објаснити њихову стварну историју.

Оно што се развија, што представља континуитет у историји јесу људи, односно народи и нације. Та основна чињеница је у неку руку запостављена апсолутно-социолошким и једнострано културно-морфолошким

тумачењем историје. Ту чињеницу могле су да бришу сасвим апстрактна схватања историје, као што је био Контов захтјев да се конституише историја без имена народа или као што је био покушај недавно преминулог енглеској историчара Арнолда Тојнбија да конституише сасвим апстрактну историју цивилизација. Иначе, стварна историографија није никад могла да не води рачуна о субјектима историје, о човјеку и о народима и нацијама. Народе и нације и с њима повезане државне творевине стварна историографија, чак и она која скреће апсолутно-социолошкој или једностраној културно-морфолошкој теорији, морала је узети у обзир, макар само као оквир материјалног, друштвеног и културног развика.

Етничку компоненту у историји није могуће свести само на етногенезу, на стварање етничких оквира у раној историји за каснију друштвену историју, већ је етничка компонента у развиту конститутивни фактор историје. Али се ми морамо чувати да не упаднемо у замке романтичарских схватања историје, према којима се народи и нације развијају, као такве, према којима се развија дух народа и из њега се објашњава материјални и друштвени развика.

Као што свако зна, историографије југословенских народа у прошлости много су патиле од субјективистичког става, од националистичких приступа, баш кад је ријеч о односима међу југословенским народима, а и иначе према другим народима са којима су југословенски народи долазили у додир или живе са њима. У томе оне нису биле изузетак у свијету. Ни данас, као што свако зна, наша историјска наука није имуна од субјективистичких, националистичких прилаза појединим питањима у историји југословенских народа.

Сада смо се окупили да продискутујемо нека основна питања у вези са израдом Историје народа Босне и Херцеговине, питања која су у нашој историографији, а и иначе у нашем животу, уносила највише једностраности и страсти. Мислим да смо способни да тим питањима приђемо једино на основу научних аргумената.

Историјска наука се не смије, нарочито, повиновати оним захтјевима дневне политике који би историјској науци постављали прагматичке задатке, супротне објективном научном прилазу прошлости.

Међутим, историја не може бити сама себи довољна, не може се понашати као да је свијету стало само до историје ради историје. Историја, као објективна наука, има као свој задатак и то да покаже који су историјски коријени наших данашњих проблема, шта значи историјско наслеђе у нашој садашњици, једном ријечју, да покаже гдје смо сада у развиту, докле смо дошли у њему. Свако од нас зна да питања о којима данас расправљамо представљају оно што се од нас као одговор у раду на Историји народа Босне и Херцеговине у овој земљи очекује са највише интересовања. Одговори на питања о којима на овом нашем састанку расправљамо спадају у наше најодговорније задатке.

* * *

На тло садашње Босне и Херцеговине у позној историји сеобе народа населиле су се словенске масе, сродне са сусједним јужнословенским маса-

ма које су населиле Балкан и Подунавље. Тада је створена природно-етничка основа, која је, поред свих промјена, била стална компонента у историји земље која је данас Босна и Херцеговина.

Саобразно историјским промјенама, морамо установити оно што је повезивало народе Босне и Херцеговине и оно што их је растављало у току њихове историје. То није увијек било једно исто. Тенденције развитака и опште, па и у погледу развитака етничких односа, у Босни и Херцеговини нису биле исте у средњем вијеку, у турском периоду, у новије и најновије доба. Међутим, не смијемо при томе заборавити ни природно-етничко јединство три народа која су се у току историје образовала на тлу Босне и Херцеговине.

Кад је ријеч о основним правцима етничког развитака јужнословенских народа до краја XVIII вијека, прилично давно сам рекао оно што сам имао да кажем, судјелујући у раду на другој књизи *Историје народа Југославије* заједно са покојним Ј. Тадићем и проф. Б. Графенауером у редакцији Увода и поговора који носи наслов *Сазревање услова за почетак националних покрета и ослободилачке борбе југословенских народа* (Београдско изд., Београд 1960, 3 – 8 и 1301 – 1307). То сам поновио опширније и образложио у раду *Основна историјско-етничка питања у развитаку јужнословенских народа до образовања нација* (Преглед 7 – 8/1960, 1 – 13) и у својој књизи *Улога цркве у старијој историји српског народа* (Сарајево 1964).

Наводећи те своје радове, хтио сам, прво, истаћи да ми не можемо развитака етничких односа у историји народа Босне и Херцеговине гледати ван оквира етничко-историјских процеса на спрскохрватском језичком подручју нити ван страних утицаја, нарочито не ван утицаја цивилизација Истока и Запада на том подручју, гдје су се они сукобљавали. Али нисам мислио само то да истакнем у вези са тим мојим радовима, него да укажем на друге елементе које сам унио у те своје радове.

Указао сам на то да процес етничког развитака, који се у оквирима друштвене и политичке историје одиграва, има своју природну и своју културноисторијску страну. Без схватања да је ријеч о природно-историјском процесу, и то у пуном смислу тога појма, не може се објаснити етнички развитака ниједног народа, ниједне земље. Посебно је то немогуће кад је ријеч о историји народа Босне и Херцеговине.

У основним природно-етничким одликама јединствена народна маса која се повезала са историјски насталом земљом, која се у појединим периодима ширила, а другим смањивала, али остајала историјска цјелина, представља сталну природну потку у историји Босне и Херцеговине. Ми морамо показати како се та етничка маса историјски развија, како чини етничку структуру средњовјековне Босне, како се у току историје преображава, везујући се са своја два дијела за етнички сродне сусједне народе и стварајући посебан јужнословенски народ на тлу Босне и Херцеговине, народ који је настао исламизацијом, али не смијемо изоставити из вида ни природно-етничко јединство у основним одликама народа Босне и Херцеговине које, поред свих историјски насталих модификација, постоји. У XIX вијек, када се у јужнословенском свијету развија национална свијест, Босна и Херцеговина улази са сложеном унутрашњом етничком структуром

која садржи у својој природној страни у основи јединство, а у својој историјској страни различитост три народа Босне и Херцеговине.

У напријед споменутим радовима објаснио сам шта значи народ у феудалном смислу. Мислим да без усвајања те категорије као историјске модификације категорије народа као таквог, као постојане категорије, нећемо моћи изаћи на крај с проблемима етничког развјетка у историји Босне и Херцеговине. С тим у вези указао сам на то да се категорије народ прије капитализма и нација у капиталистичком друштву морају посматрати и са становишта супротности села и града, како се она појављује у културноисторијској области. У својим напријед цитираним радовима нагласио сам да се у историји прије капиталистичког развјетка разликује градски и врхунски културни живот од народне, сеоске културе. Штавише, у империјама у многим регионима врхунска култура се појављује у односу на народну културу, а нарочито на сеоску културу, и етнички туђа. Образовање нације значи у извјесном смислу спајање градске и врхунске културе са народном културом у етничкој цјелини у којој се образује нација.

Уз материјал сте добили нешто прерађени текст мога предавања о улози патријархалне културе у историји народа Босне и Херцеговине за вријеме турске власти, што ће бити публиковано у споменици посвећеној академику А. Бенцу. У том прилогу наглашавам важност те компоненте, чак и у новије вријеме, али указујем на једностраност која је дошла до изражаја у досадашњем обрађивању тога питања у нашој науци.

С тим у вези потребно је нагласити да ми у рјешавању ових проблема морамо искористити етнографски и лингвистички материјал, што представља својеврсну тешкоћу у нашем раду, будући да смо ми навикнути да се служимо историјским материјалом у ужем смислу.

Мислим да није овдје потребно истицати велику важност утицаја цивилизација Истока и Запада на етничко формирање јужнословенских народа уопште, а посебно у формирању народа Босне и Херцеговине. Заправо, образовање народа Босне и Херцеговине може се растумачити једино тако ако се схвати да су различити историјски утицаји, а нарочито утицаји свјетскоисторијских цивилизација, прожели основну јединствену природно-етничку потку од које су се образовала три народа Босне и Херцеговине.

Не могу овдје улазити у све девијације које настају апсолутно-социолошким тумачењем изворне марксистичке историјске теорије, материјалистичког схватања историје. Не бих овдје изложио опширној критици постмарксистичко схватање историје по којем је смјена пет друштвено-економских формација основна законитост развјетка човјечанства, законитост којом се све тумачи у развјетку народа и нација. То сам расправио у другим својим радовима који су, надам се, вама познати. Оно што треба истаћи у вези са оним што ми данас расправљамо јест чињеница да је постмарксистичким једнострано социолошким тумачењем Маркових гледишта ишчезла у доброј мјери суштинска разлика између докапиталистичког развјетка евроазијског Истока и Запада у друштвеној и нарочито културноисторијској страни, што је Маркс подвлачио и што одговара стварном развјетку. У постмарксистичком тумачењу у извјесној мјери ишчезава и разлика између развјетка европског Истока и Запада.

Са постмарксистичким теоријским схватањем које једноставно и једнострано у старом вијеку види робовласничке цивилизације, у средњем ви-

јеку феудалне цивилизације и у новом вијеку до социјалистичке револуције буржоаску цивилизацију, па чак не може да изађе на крај са модерном цивилизацијом и њеним општечовјечанским основним карактером, ми нећемо ријешити проблеме који стоје пред нама. То тумачење је очигледно схематско, јер узима у обзир само друштвене облике у којима се цивилизације појављују, и то друштвене облике онако како су они схваћени у једној схематској теорији развитка човјечанства, односно народа и нација. Оно не узима довољно у обзир садржајну страну у развоју културе. Јасно је да постмарксистички историчари могу само у теорији сводити свестрани развој људског рода, односно народа и нација, који се у развоју културе изражава, на једнострано схваћени друштвени развој, а да у писању конкретне историје не могу ни постмарксистички историчари заобићи стварне одлике појединих цивилизација, макар им и не давали пуни историјски значај, стављајући их у своме објашњењу у схематику свога историјског схватања.

Цивилизације представљају, прије свега, ступањ развоја у природној историји човјека, у његовом свестраном развоју. Природна историја људског рода се изражава у овим ступњевима развоја: дивљаштво, варварство, историјске регионалне цивилизације и модерна свјетска цивилизација која се управо развија као таква. Модерна цивилизација је нов ступањ у природној историји људског рода. Већ једноставна културноморфолошка систематика ће лако показати не само да су историјске цивилизације регионалне, а да модерна цивилизација постаје свјетска, него и то да се историјске цивилизације учвршћују претежно у духовној области људског живота, а да у модерној цивилизацији више долази до изражаја материјална страна развоја, начин производње као такав. Преткапиталистички, односно преиндустријски развој је карактерисан »епохама економске формације друштва«, у којима начин производње даје могућност да се образује друштвена сила која може изражавати цивилизацију, али начин производње као друштвена снага, сам по себи, не осигурава тај напредак. Техничка могућност за изградњу цивилизација коју даје начин производње у том ступњу развоја може се остварити само друштвеном силом, ванекономском принудом. У модерној индустријској цивилизацији, међутим, начин производње, као такав, што се више развија, све више сам по себи захтијева напредак. За разлику од индустријске модерне цивилизације, историјске цивилизације су творевине епоха у којима је сила изнад друштва била пријека потреба, у којима је само она могла носити развој цивилизација. Усмјереност водеће друштвене свијести на област духовног живота била је природна посљедица ступња развоја у том стадију природне историје човјека.

Морфолошка систематизација цивилизација у досадашњој историји свијета лако би показала да прије ове модерне цивилизације постоје цивилизације које су изражавале свој религијски карактер. Такве су цивилизације старог Истока, такве су цивилизације и на Западу и на Истоку у средњем вијеку у читавом евроазијском и сјеверноафричком простору. Те цивилизације су производ кастинских и сталешких друштава, у којима је у образовању друштвених односа одређена религија конститутивни фактор. Као што свако зна, југословенски народи у својој ранијој историји падају под утицај хришћанске цивилизације западног и источног типа, а затим дио југословенских народа пада под утицај исламске цивилизације. Ти утицаји

имају огромна значаја у формирању етничке структуре југословенских народа уопште, а посебно у Босни и Херцеговини. Иако је на тој основи и данас заснована, по свом облику, разлика између три народа Босне и Херцеговине, етнички односи међу њима нису ни у новијој историји били једноставни како због природно-етничког јединства, које у основи постоји међу њима, тако и због промјена које су наступиле у материјалном и друштвеном развоју земље у другој половини XIX и у XX вијеку.

Морфолошка систематика може даље да разликује и цивилизације које бих назвао хуманистичким, кад је ријеч о цивилизацијама које претходе савременој индустријској цивилизацији, кад је ријеч о историјским цивилизацијама, како их ја зovem. Назив хуманистичке цивилизације узимам због тога што се неке од њих тако обично називају, а и зато што су оне у интелектуалној и друштвеној идеолошкој сфери супротне религијским цивилизацијама, јер покушавају да траже рјешења људских проблема углавном у вези са природом човјека. Тај назив не употребљавам да бих их означио хуманистичким у оном смислу у којем се данас понајвише тај термин употребљава, иако се на технички напредак огољеној тенденцији савремене цивилизације, нарочито у њеној буржоаској и империјалистичкој варијанти, мора супротставити и хуманистичка традиција, али не само она него и сасвим нови елементи хуманизма.

Хуманистичке цивилизације су творевине грађанских друштава. Ту спадају античка грчко-римска цивилизација и прединдустријска грађанска цивилизација у новом вијеку.

Садашњи народи Босне и Херцеговине нису били изложени изравном утицају грчко-римске цивилизације, она је била у рушевинама кад је започео њихов развој. Народи Босне и Херцеговине нису били ни под утицајем европске грађанске цивилизације у вријеме када се она није мијешала са зачецима индустријске цивилизације. Прије аустроугарске окупације и у XIX вијеку постоје само неки периферни елементи такозване »европеизације«, који се нису подједнако појављивали код сва три народа.

Кад је започела »европеизација« Босне и Херцеговине за вријеме аустроугарске окупације, она није једино дјеловала, није се једино повезивала са наслијеђеним елементима код сва три народа. Тај процес је имао доста одлика које се могу констатовати и код других земаља које су у то вријеме биле под туђинском империјалистичком влашћу. То је све створило врло сложено ситуацију у вријеме кад се развија модерна национална свијест три народа Босне и Херцеговине.

Објаснити како су се народи Босне и Херцеговине ослободили »европеизације« и каснијег »патернализма« у Југославији, како су преузели процес модернизације свога живота потпуно у своје руке, везујући га својим историјским и културним наслеђем, јест квинтесенција научног задатка који пред нама стоји.

На крају бих још само указао на нешто. Историјске цивилизације су разједињавале народе Босне и Херцеговине, јер су оне биле повезане са различитим друштвеним положајем појединих народа, па су и због тога искључиве, а историјске цивилизације вјерског карактера су и иначе по својим одликама искључиве, неке више неке мање, али опет све у основи искључиве. Кад су народи Босне и Херцеговине узели модернизацију свога живота потпуно у своје руке, почео је процес њиховог стварног уједињења.